

DISCURS ISTORIC ȘI IDENTITATE NAȚIONALĂ LA ROMÂNII ÎN EPOCA MODERNĂ*

Alexandru Zub

Discours historique et identité nationale aux Roumains à l'époque moderne

Resumé: Dans cette étude, l'auteur évoque comment les générations des années 1848 et de l'Association Culturelle „Junimea” ont traité le discours d'identité historique et nationale. La génération des années 1848 a donné le prestige au discours d'identité nationale et a plaidé pour l'histoire nationale comme une source de solidarité et comme un élément intégrateur. Dans la vision de Mihai Eminescu, membre de l'Association Culturelle „Junimea”, dans l'axiologie historique comptait le génie national, l'esprit caractéristique du peuple. Le discours de la renaissance nationale XIXème siècle sera basé sur: conscience historique, religion, langue et traditions du peuple.

Mots clés: discours historique, discours national, identité nationale, histoire nationale, conscience nationale, génie national

Așa definită, tema intervenției mele¹ evocă unele abordări mai vechi, de acum câteva decenii, când în istoriografie se punea acut problema discursului identitar, după o lungă perioadă de schematism ideologic și reducții proletcultiste. Am luat eu însumi parte la ele, cu uneltele de care dispuneam, spre a contribui, pe cât posibil, la limpezirile ce se impuneau. Studiile despre istoricii pașoptiști, **Junimea**, școala critică, perioada dintre marile conflagrații, ca și cele privitoare la dictatura comunistă sau la tranziția posttotalitară se cuvin parcurse ca secvențe ale unui discurs menit să dea seama, cumva, de aportul istoriografiei la discursul național. Este perspectiva în care ne preocupă, aici, fixarea unor jaloane în discuția despre **Geniu și memorie colectivă**.

Am preluat de la Eminescu sintagma „geniul poporului”, ca element al identității colective, însă ea poate fi regăsită și la alți autori, din epocă și mai

* Text revizuit din *Caietele de la Putna*, 2012; *Epifania*, mai 2012; vol. *In honorem Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, coord. N. Enciu, Cluj-Napoca, 2012, p. 153-158.

¹ Simpozionul **Geniu și memorie colectivă**, Putna, 21-22 august 2011.

dinainte, după cum rezultă din atâtea crestomații tematice, ca și din studiile aferente, alcătuind deja o vastă „literatură”. S-ar putea spune că sintagmele din titlu comportă o aune sinonimie și că uneori s-a abuzat de ea, sub impuls romantic, naționalist etc., pe mai tot parcursul manifestării sale.

Expresia „geniul poporului” a prins un contur ideologic destul de ferm în epoca descoperirii folclorului, mai peste tot în Europa, însă cu rezultate spectaculoase în zona sud-estică. G. Asachi, V. Karadjic, B. Kopitar, V. Alecsandri sunt repere de neocolit în această zonă și chiar pentru un spațiu etnocultural mai vast². Scriind un poem cu sens parenetic (**La patrie**, 1812), G. Asachi aduna într-un distih mai toate elementele unui discurs regenerativ, chemându-i pe „românii Daciei” să-și folosească „mândrul semn de origine” și istoria lor tumultuoasă pentru a-și regăsi demnitatea străveche³.

Kogălniceanu, Bălcescu, Alecsandri, Barițiu, din generația pașoptistă, aveau să dea încă mai mult prestigiu discursului identitar. Întemeiat pe o lungă tradiție, primul din seria amintită pleda pentru „istorie națională” ca izvor de solidaritate și ca element integrator. La fel gândeau, dintre contemporani, Bălcescu, Barițiu, Ghica, Papiu-Ilarian, Russo, pleiadă ilustră, aflată în miezul luptei pentru unitatea statală a românilor⁴, ca „sinteză revoluționară”, în acord cu o lungă, insidioasă, acumulare de elemente favorabile. Kogălniceanu și-a început sinteza de istorie națională cu un compendiu privind „limba și literatura română sau valahă”, publicat la Berlin, în 1837, aproape sincron cu eseul de „istoria țiganilor” și cu sinteza însăși, cea **Histoire de la Valachie, de la Moldavie et la Valaques transdanubiens**. În viziunea sa, ca și la alți comilitoni, limba este primul element definitoriu pentru națiune, indiferent de mărimea acesteia și de situația momentană⁵. Istoria, „orgoliul străbun” din poema lui Bolliac intra în această definiție, pe care Michelet o știa incluzând „iubirea înverșunată a trecutului, calda legătură cu această nefericită patrie”⁶.

Imaginea ideală a Dacoromâniei a trecut din inimile „căzușilor” pe agenda diplomaților și în demersuri politice semnificative. „Și astfel, încet-încet, conchidea Alecsandri, adevărul iese la lumină, și acel adevăr arată că există în lume o Românie, deși ea nu figurează pe hărțile de

² Cf. T. Vianu, **Opere**, 8, București, 1979, p. 5-50.

³ Apud **Cântare României**, ed. II, G.C. Nicolescu, București, 1967, p. 67 (infra **CR**).

⁴ N. Bălcescu, **Mersul revoluției în istoria românilor**, în *România viitoare*, Paris, 1850.

⁵ **CR**, p. 94.

⁶ **Ibidem**, p. 9-10.

geografie”⁷. Este rezultatul pe care îl intuise și Bălcescu descifrând o dialectică a fenomenului, un **mers al revoluției** în timp și spațiu, pe seama unei legități multiseculare⁸.

Citându-l patetic pe Aaron, cel de care s-a folosit consensual și Bălcescu, tânărul dascăl de „istoria patriei” de la Academia Mihăileană le amintea ascultătorilor, în 1843, că fără „conștiința naționalității”, românii nu-și puteau apăra cum se cuvine onoarea, demnitatea, „dreptățile”⁹. El invocă, apelând și la prestigiul unui confrate apusean, Saint-Marc Girardin, deopotrivă „artele războiului” și „ale păcii” ca să pună în lumină meritele adevărate ale unor strămoși, înainte ca zona carpato-danubiană, unde părea că se decide „lupta între barbarie și civilizație”, să fie dominată de migratori¹⁰. Istoricul, ajuns om politic, nu va ezita să pună în lumină virtuțile defensive ale aceluia „Paysan du Danube”, intrat concomitent și în literatură.

Dacă trecutul istoric se cuvine citit ca expresie a unei atitudini active (**historia magistra gentium**), cum s-a întâmplat adesea în epoca regenerării naționale¹¹, era normal ca apelul la marile valori să fie mai insistent și ca acestea să formeze chiar un sistem. Volney, Schiller, Michelet, între alții, au ajuns repere uzuale în prima parte a secolului XIX, alături de Vico, Karamzin, Fichte sau Ranke, ale căror nume implicau sincronia cu lumea savantă a timpului și cu acel **Zeitgeist** care va impregna mai toate scrierile istorice¹².

Esența aceluia spirit se poate defini prin națiune, cum au făcut-o deja e.g. Xenopol, Iorga, Pârvan, primul debutând chiar cu un studiu ajuns clasic, despre **Cultura națională** și culminând profesionalmente cu o sinteză de **Istoria românilor din Dacia Traiana**. Este spiritul în care au căutat să interpreteze fenomenul românesc și alți cărturari, de la Eminescu la Noica, de la Rădulescu-Motru și Mehedinți la Gusti și Eliade, pentru a nu aminti decât aceste nume dintr-o lungă serie.

Definind programul maiorescian de la **Junimea** prin sintagma „naționalitatea în marginile adevărului”, Eminescu a găsit formula cea mai bună ca să rezume disputa dintre „naționali și cosmopoliți”¹³, dispută încă actuală și în zilele noastre¹⁴. Se cerea observată, în fond, justa măsură, ca în

⁷ *Ibidem*, p. 138.

⁸ *Ibidem*, p. 146-157.

⁹ *Ibidem*, p. 114.

¹⁰ *Ibidem*, p. 117.

¹¹ Alexandru Zub, **Kogălniceanu istoric**, 1974, 399-408

¹² Cf. Paul Cornea, **Originile romantismului românesc**, București, 1972 (și alte ediții).

¹³ **Eminescu despre cultură și artă**, ed. D. Irimia, Iași, 1970, p. 90-94.

¹⁴ Cf. Iordan Chimet, **Momentul adevărului**, Cluj-Napoca, Dacia, 1996, *passim*.

orice axiologie istorică, așa cum poetul o înțelegea sub impulsul etnopsihologiei. În această viziune, conta decisiv „geniul național, spiritul propriu și caracteristic al poporului”, ca în **Geniu pustiu**, unde eroul îndeamnă la „reacțiune morală”, la o „revoluțiune de idei”¹⁵. Propria sa generație, strânsă la mormântul ștefanian de la Putna (1871), trebuia să se considere, hegelian, un „agent al istoriei”, apărătorul unei cauze de caracter național. Demersurile personale se cuveneau deci estimate în lumina interesului colectiv. Ce spunea Eminescu despre carențele de caracter manifestate de români se poate compara cu opinia romanticului german Hölderlin, în al cărui roman, **Hyperion**, apar judecăți critice de o rară asprime la adresa poporului german¹⁶. Asemenea analogii sunt mereu utile când e vorba de specificități etnoculturale, destine istorice etc.

Ca și istoria în ansamblu, orice specific național se bazează pe un complex de elemente, în combinații variate. N. Iorga vorbea de **rasă, sol, idee**, ca de niște **permanențe**¹⁷, cele pe care F. Braudel avea să le raporteze la „durata lungă”. Este o viziune memorabilă și sub unghiul ce ne preocupă aici, de analiză a specificului național, a elementelor ce definesc până la urmă o personalitate colectivă.

Numeroase antologii, volume de memorii, ediții tematice, corpuri epistolare permit acum analize mai subtile și mai comprehensive pe seama fenomenului național¹⁸. Cea mai sistematică, realizată în ani de trudă, e cea inițiată de Iordan Chimet sub titlul **Dreptul la memorie**, repertoriu fundamental, de neocolit în orice dezbateri pe teme identitare. Este nivelul

¹⁵ M. Eminescu, **Proza literară**, ed. Eugen Simion, București, 1964, p. XV, XVII. Cf. D. Vatamaniuc, **Geniu pustiu și revoluțiile**, în *Manuscriptum*, VIII, 1/1977, p. 76

¹⁶ Cf. Șt. Aug. Doinaș, **Refracții**, în vol. **Momentul adevărului**, ed. I. Chimet, p. 401-202.

¹⁷ N. Iorga, **Generalități cu privire la studiile istorice**, ed. III, București, 1944.

¹⁸ **Omul și pământul românesc**, ed. M. Niculescu, Paris, 1955. **Gândirea social-politică despre Unire (1859)**, ed. P. Constantinescu-Iași, D. Berindei, București, 1966; vezi de exemplu **Cântare României**, ed. G.C. Nicolescu, ed. II, București, 1967; **Național și universal**, ed. Pompiliu Macrea, București, 1975; **Discursul contemporan**, ed. I. Mirea, București, 1977; **Frumosul românesc în viziunea poporului**, ed. Ioan Șerb, Florica Șerb, București, 1977; **Carmen Saeculare Valahicum**, ed. V. Netea, București, 1977; **Aesthesis Carpato-Dunărean**, ed. Florin Mihăilescu, București, 1981; Paul Simionescu, **Ethnoistoria. Convergență interdisciplinară**, București, 1983, Ilie Purcaru, **Literatură și națiune**, București 1986; **Dreptul la memorie**, ed. Iordan Chimet, I-IV, Cluj-Napoca, 1992-1993; **Momentul adevărului**, ed. Iordan Chimet, Cluj-Napoca, 1996; Constantin Schifirneț, **Geneza modernă a ideii naționale. Psihologie etnică și identitate românească**, București, 2001; Idem, **Filosofie și națiune**, București, 2003; M. Măciu, **Etnopsihologia în concepția românească**, București, 2008.

cel mai înalt la care s-a ajuns, după cel din epoca **Junimii**, radiografie vastă și complexă a temei în discuție¹⁹. Același distins literat a făcut să apară apoi – în spirit afin – și o culegere menită să fixeze **Momentul adevărului**, unul de bilanț cât mai obiectiv, de asumare critică a moștenirii ancestrale²⁰. Numai **Junimea** și **Criterion** pot fi invocate ca momente comparabile, soldate cu noi eforturi de sinteză.

Blocajul moral produs de nesfârșitele dispute identitare, întârzierea excesivă în analiza patologiei colective constituie un factor susceptibil să indisponă și să alarmeze spiritele sensibile la armonie și echilibru²¹. Sinteza lui G. Călinescu²² era, în fond, „o demonstrație a puterii de creație română, cu notele ei specifice”, în același spirit care îl făcuse pe Xenopol să scrie, cu o jumătate de secol în urmă, **Istoria românilor din Dacia Traiana**, iar pe N. Iorga, ceva mai târziu, să publice o nouă sinteză, **Geschichte des rumänischen Volkes** (1905), reluată sub diverse forme până la tragica sa dispariție.

E semnificativ faptul că în ultima lucrare publicată de Noica, **De dignitate Europae** (1988), filozoful condamna ispita lamentației sterile din cultura continentului, îndeosebi a celei apusene, rostindu-se astfel în numele eternilor marginali ai istoriei și al unei vechi tradiții culturale²³. În viziunea sa, logosul istoric „nu și-a găsit căile și a dus la nihilism”, discurs pe care însă cultura europeană a știut să-l valorifice²⁴.

„Să nu credem dar la pieirea unei naționalități”, îndemna la timpul său Odobescu²⁵ în termeni similari cu cei folosiți de Kogălniceanu, Barițiu, Bălcescu, Papiu-Ilarian, exprimând de fapt o idee ce își făcuse loc în elită și avea să rămână fecundă în deceniile următoare. A.D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan pot fi citați consensual, cu nuanțe personale nu lipsite de noimă. Axa diacronică se intersecta, în discursul identitar, cu axa sincroniei, implicând „lunga durată” în analiza fenomenului. Numai în această perspectivă se poate defini corect și națiunea, ca produs organic al istoriei,

¹⁹ Jordan Chimet (ed.), **Dreptul la memorie**. I-IV, Cluj-Napoca, Dacia, 1992-1993.

²⁰ Idem, **Momentul adevărului**, Cluj-Napoca, Dacia, 1996.

²¹ Cf. Sorin Antohi, **România în 1995: geografie simbolică și identitate socială**, în vol. **Momentul adevărului**, ed. cit., p. 261-272.

²² G. Călinescu, **Istoria Literaturii române de la origini până în prezent**, București, 1941, p. 886.

²³ C. Noica, **De dignitate Europae**, trad. germ. de Georg Scherg, București, Criterion, 1988; ed. rom **Modelul cultural european**, București, Humanitas, 1993.

²⁴ **Ibidem**.

²⁵ **CR**, p. 259.

după cum s-au rostit deja Kogălniceanu, Iorga, Gusti și alții.

Declarând, ca ministru de externe, la 9 mai 1877, independența României în raport cu Înalta Poartă, Kogălniceanu chema în sprijin istoria, secolele de rezistență antiotomană, ca și răstimpurile mai nefaste, de amestec jenant în treburile noastre²⁶. Venise clipa ca românii să-și redobândească demnitatea legitimă. Era tocmai momentul când Eminescu susținea, consensual, că „nici o literatură puternică și sănătoasă, capabilă să determine spiritul unui popor, nu poate exista decât determinată ea însăși, la rândul ei, de spiritul aceluia popor, întemeiată adică pe baza largă a geniului național²⁷. Sintagma ultimă, geniu național, e de altfel laitmotivul multor texte eminesciene, poetul însuși fiind convins că „Dumnezeul geniului” îl sorbise din popor „cum soarbe Soarele un nor din marea de amar”²⁸. În altă parte, el evoca „adâncimea geniului popular”, ca sursă de revitalizare continuă a creației artistice²⁹ și a istoriei însăși, după cum au sesizat deja unii exegeți³⁰.

Spirit afin, M. Eliade a știut să recunoască la Eminescu, în mesajul său poetic, pledoaria indefectibilă, absolută, pentru națiunea română. „Istoria patetică a neamului românesc a fost proiectată în eternitate prin versurile unui poet care a suferit toată viața de sărăcie, uneori chiar de foame și a murit omorât de un nebun într-un ospiciu (...). Este o lecție de modestie pe care însăși istoria ne-o dă nouă tuturor”³¹.

În acest spirit, Eminescu definea și misiunea istoricului, gravă, aceea de a pune în lumină, dincolo de banale cauzalități, „adâncimea geniului popular”³². Misiune dificilă și remodelată mereu de profesioniștii domeniului. E destul să amintim, pentru a încheia, că, nu demult, Liga Studenților Români din Străinătate, **România Jună**, a repus în discuție chestiunea identității noastre colective și a ajuns la concluzia că aceasta are ca piloni: conștiința istorică, religia, limba și tradițiile poporului, aceiași piloni pe care s-a sprijinit, în secolul XIX, discursul renașterii naționale³³.

²⁶ Adunarea Deputaților, 9 mai 1877.

²⁷ M. Eminescu, **Opera politică**, II, p. 438.

²⁸ Apud *Mesagerul Sfântului Anton*, XVIII, 104, 2011, p. 16-17.

²⁹ M. Eminescu, **op.cit.**

³⁰ Eugen Simion, **Sfidarea retoricii. Jurnal german**, București, 1985, p. 405; Zoe Dumitrescu-Buşulenga, **Eminescu**, București, 1989, p. 181-182.

³¹ M. Eminescu, **Basarabia**, Sibiu, 1990, p. 68.

³² Idem, **Opera politică**, II, p. 438.

³³ Codruț Constantinescu, **Dilemele identitare ale României June**, în *Revista* 22, nr. 35 (23-29 august 2011), p. 13.